

MÁRIA STRÝČKOVÁ*

Latinsko-cirkevnoslovanské vzťahy v priestore historickej Mukačevskej eparchie¹

STRÝČKOVÁ, M.: Latin – Church Slavonic Relationships in the Area of the Historical Eparchy of Mukachevo. *Slavica Slovaca*, 53, 2017, No. 3-4, pp. 230-242 (Bratislava).

Transcarpathian region is a border area with various nationalities, languages, religions and cultures. One of its interesting phenomena is not only the relationship between two liturgical, or liturgical and confessional traditions, but above all the relationship between the liturgical languages of Latin and Byzantine-Slavic tradition.

Therefore we will in our article focus on the relationship between the above-mentioned languages, which were used not only as liturgical, but also as literary and administrative-juridical languages. These languages integrated the confessional diversity of the national community and played a significant role in the self-identifying of the faithful of Latin and Byzantine-Slavic tradition and culture under the Carpathians. These relationships can be well seen in the writings, written in one of these languages, or in those texts, which were translated into them, as well as in the texts with parallel - bilingual Latin and Church Slavonic texts. The purpose of such texts will be elaborated and explained on the example of the liturgical terminology in a liturgical commentary, written by Juraj Joannikij Bazilovič in 1815.

Latin, Church Slavonic, Liturgical terminology, Eparchy of Mukachevo.

Poznanie svojich koreňov a histórie je dôležitým aspektom nielen pre kultúrne vedomie moderného človeka súčasnosti, ale aj pre kontinuitu a upevňovanie hodnôt a tradície. Slovenská a aj európska kultúra a tradícia sa opiera o hodnoty a princípy cyrilo-metodského dedičstva, ktoré sú stále aktuálne. Už vo veľkomoravskom období dokumentujeme na našom území dve kultúry, pričom západnú prezentuje latinský jazyk a východnú, resp. byzantsko-slovanskú staroslovanský jazyk. K tomuto dedičstvu sa hlásia aj predstavitelia historickej Mukačevskej eparchie, v ktorej ešte v 19. storočí pretrváva tento jazykový konglomerát v aktívnej forme.

Vzťah latinského a cirkevnoslovanského jazyka nebol doposiaľ hlbšie skúmaný, a teda doposiaľ nejestvuje ani žiaden systematický výskum. Táto štúdia preto ostáva otvorenou otázkou pre ďalší výskum tejto komplikovanej problematiky a môže byť úvodom do systematického a interdisciplinárneho výskumu vzťahu vyššie uvedených klasických jazykov nielen v priestore historickej Mukačevskej eparchie, ale i v širšom európskom priestore.²

* Mgr. Mária Strýčková, PhD., Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, Dúbravská cesta 9, 813 64 Bratislava.

¹ Štúdia je súčasťou výstupov k projektu „Cyrilské písmoníctvo na Slovensku do konca 18. storočia“, ktorý je financovaný Agentúrou pre výskum a vývoj (APVV-14-0029).

² Otázke latinčiny v priestore historickej Mukačevskej eparchie je venovaných niekoľko čiastkových výskumov. Por. Wilšinská, Ľubomíra: Byzantsko-slovanská mníšska tradícia pod Karpatmi z pohľadu latinskej literárnej kultúry. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter et alii (eds.): *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 119-132.; Zavorský, Svorad: Dva texty o únii z 18. storočia. In Žeňuch, P. (ed.): *Cyrilské a latinské pamiatky v byzantsko-slovanskom obradovom prostredí na Slovensku*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Slovenský komitét slavistov, 2007, s. 50-72.; Lunterová, Barbora: *Adversarii dicunt. Niekoľko postrehov k obhajobe obety svätej omše v diele J. J. Baziloviča Explicatio Sacrae Liturgiae*. In Babjak, Ján (ed.): *J. J. Bazilovič OSBM a M. Lacko SJ. Zborník z medzinárodných konferencií*. Košice: Centrum spirituality Východ – Západ M. Lacka, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2002, s. 21.

Na skúmanie vzťahu latinského a cirkevnoslovanského jazyka sú vhodné práve paralelné dvojazyčné pramene. Naším dlhodobým vedeckovýskumným zámerom je skúmanie ich vzťahu po lexikálnej stránke s dôrazom na obradovú a liturgickú nomenklatúru, a sice tvorba glosára k paralelnému dvojazyčnému liturgickému komentáru z prostredia historickej Mukačevskej eparchie.³ Latinsko-cirkevnoslovanské dielo *Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы* / *EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii* (1815)⁴ od J. J. Baziloviča⁵ je na takýto výskum adekvátnym prameňom po kvantitatívnej i kvalitatívnej stránke, keďže ide o rozsiahle, takmer 600 stranové dielo.

Formou komparačnej a čiastočne konfrontačnej analýzy poukážeme na symbiózu týchto dvoch jazykov v priestore historickej Mukačevskej eparchie na prelome 18. a 19. storočia, ktoré sa stretávajú v uvedenom diele. Preklad je totiž náročnou, mnohostrannou ľudskou činnosťou, procesom, v ktorom nedochádza iba k zamene jedného jazyka iným jazykom. V preklade sa stretávajú rôzne intelektuálne schopnosti, formy myslenia, osobnosti, kultúry či tradície.⁶ V tomto príspevku sme zvolili nomenklatúru architektiky chrámu, ktorá je súčasťou komplexného spracovania glosára obradových a liturgických výrazov.

Stret latinského a cirkevnoslovanského jazyka

Doposiaľ nejestvuje komplexný výskum a ani súpis dvojazyčných latinsko-cirkevnoslovanských diel. Koexistencia vyššie spomenutých jazykov v širšom kontexte slovanského sveta sa prispôbila dobovým spoločensko-kultúrnym podmienkam jednotlivých regiónov. Symbióza týchto dvoch systémov, ich konkurencia či dokonca boj bol viac ideologický ako praktický, pričom nemalú mieru v tom zohrávala religiózna identita.⁷ Prekladateľská prax z latinčiny do

³ Glosár ponúkne interpretáciu vybraných ekvivalentných latinsko-cirkevnoslovanských lexém. Jeho súčasťou je taktiež index vybraných ekvivalentných výrazov. Viac pozri: Metodologický postup latinsko-cirkevnoslovanského glosára k výkladu liturgii od Baziloviča. In Žeňuch, Peter – Zubko, Peter et alii (eds.): *Liturgické jazyky v duchovnej kultúre Slovanov. Monotematický súbor štúdií*. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV – Slovenský komitét slavistov, 2017, s. 311-321.

⁴ Ďalej len *Explicatio* / *Tolkovanie*.

⁵ Juraj Joannikij Bazilovič sa narodil 6. júna 1742 v Hlivišťach, dnes okres Sobrance; umrel 18. októbra 1821 v mukačevskom kláštore. Je známy ako otec zakarpatskej historiografie či Herodotos dejín Mukačevskej eparchie. Študoval na jezuitských školách v Užhorode a v Košiciach. Po gymnáziu, ktoré ukončil s výborným prospechom, vstúpil v roku 1761 do mukačevského kláštora. Po noviciáte v krásnobrodskom kláštore pod vedením hieromnícha Inocenta Kašpera zložil mníšske sľuby a prijal meno Joannikij. Bol jedným z baziliánskych študentov, ktorí v Krásnom Brode ukončili aj filozofické štúdiá. J. J. Bazilovič po ukončení svojich teologických štúdií bol vysvätený za kňaza a bol vymenovaný za profesora teologickej školy v kláštore v Máriapóč (Máriapócs), kde prednášal filozofiu a neskoršie aj teológiu a intenzívne sa venoval komplexnej edukačnej príprave baziliánskych študentov. Po smrti protoigumena Silvestra Kovejčáka bol vo veku 47 rokov zvolený za protoigumena všetkých baziliánov v Mukačevskej eparchii. Tento úrad vykonával 32 rokov. V rokoch 1798-1804 postavil na Černečej hore pri Mukačeve novú kamennú cerkev svätého Mikuláša. Zomrel v mukačevskom kláštore vo veku 79 rokov. Jeho telesné pozostatky sú uložené v krypte chrámu svätého Mikuláša na Černečej hore. Spomínané latinsko-cirkevnoslovanské dielo je komentár liturgii. Je to doposiaľ prvý známy výklad liturgie z prostredia historickej Mukačevskej eparchie. Rukopisná predloha aj s úvodnou štúdiou bola pod rovnomenným názvom vydaná v roku 2009 v Slavistickom ústave Jána Stanislava. Práve toto vydanie slúži ako východisko k nášmu výskumu. Por. Zavarický, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.): *Иоанникій Базилловичъ: Толкованіе Священныя Літургіи Новаго Закона истинныя Безкровныя Жертвы* / Joannicus Bazilovits: *EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruenti Sacrificii*. Monumenta Byzantino-Slavica et Latina Slovaciae. Vol. III. (= MBSLS III) Bratislava – Roma: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV / Pontificio Istituto Orientale / Slovenský komitét slavistov / Spolok sv. Cyrila a Metoda, 2009. LXI + 548 s.

⁶ Комиссаров, Вилен Наумович: Современное переводоведение. Учебное пособие. Москва: Издательство «ЭТС», 2004, s. 23.

⁷ Pozri napr. Томеллери, Витторио Спрингфилд: Борьба кириллицы и латиницы на Северном Кавказе. Минск: РИВШ, 2015, s. 159 – 170.; Pavel, Eugen: The Slavonic model versus the Latin model in the Romanian biblical texts. [online]. URL: <http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/A1708/pdf>; Por. Coulmas, Florian: *Writing and society. An introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013, s. 115.: „Roman and Cyrillic are structurally identical alphabets that are easily transliterated into each other. The motivation for substituting one for the other is primarily ideological rather than practical.“

cirkevnej slovančiny alebo opačne nie je v Európe neznámym javom, o čom svedčia preklady z jedného do druhého jazyka. Zaznamenali sme niekoľko ďalších latinsko-cirkevnoslovanských diel z rozličných častí slovanského sveta, ako napr. *Tolkovaja Psaltir' Brunnona / Sancti Brunonis Herbipolensis Episcopi Expositio Psalmorum* (16 st.);⁸ *Leksikon latinskij Je. Slavineckoho / Leksikon sloveno-latinskij Je. Slavineckoho ta A. Koreckoho-Satanovskoho* (17. stor.)⁹; archijerejská liturgia Jána Zlatoušťa s komentárom C. Sipoviča¹⁰, *Monaška pravila* (1733)¹¹, ktorými sa inšpiroval Bazilovič pri tvorbe svojich asketických diel.¹² Z prostredia Mukačevského kláštora ide napr. o dielo M. Olšavského – *Elementa Puerilis Institutionis in Lingua Latina*¹³ alebo známe *Professio fidei* (1726), v úvode ktorého sa píše, že sa predčítalo v oboch jazykoch.¹⁴ V Uhorsku oba jazyky spĺňali nielen liturgickú, ale aj literárnu funkciu, čím toto územie integrovali do európskeho kultúrneho kontextu. Zároveň obidva jazyky mali stmelovací charakter multikultúrneho prostredia.¹⁵

Konfrontácia obradovej terminológie u Baziloviča

Na otázku použitia jedného či druhého jazyka môžeme odpovedať zatiaľ v hypotetickej rovine. Všetky Bazilovičove publikované diela, alebo diela pripravené do tlače, sú písané v latinskom jazyku. Jedine *Explicatio / Tolkovanije* dokumentujeme ako paralelný dvojazyčný text. Taktiež všetky jeho monumentálne latinské diela majú okrem explikatívneho rozmeru aj apologetický, pričom J. J. Bazilovič sa v každom diele odvoláva na dobovo uznávané authority z danej oblasti. Cieľená voľba pasáží i autorov však poukazuje na Bazilovičov zámer. Totižto práve odvolávaním sa na tradíciu, ktorá siaha až do prvotnej cirkvi, J. J. Bazilovič poukazuje na kontinuitu, ktorá napriek spoločenským, historickým i náboženským zmenám pretrvala až do súčasnosti. Tento stručný pohľad by si zaslúžil hlbšiu analýzu komplexného Bazilovičovho diela, lebo on sám bol nielen profesor, ale i duchovný formátor mládeže v seminári. V kontexte týchto faktov sa nám ukazuje odpoveď, prečo dielo *Explicatio / Tolkovanije* bolo napísané dvojazyčne. Keďže dielo malo apologetický a vysvetľujúci charakter, použitý latinský jazyk mohol rozšíriť okruh recipientov v odborných a ďalších cirkevných kruhoch, predovšetkým rímskokatolíckej či evanjelickej cirkvi. Paralelné použitie dvoch jazykov zároveň umožňovalo

⁸ Tomelleri, Vittorio Springfield: Kritische-historische Ausgabe der Tolkovaja Psaltir' Brunnona (1535). In: *Studi Slavistici*, 2008, roč. V., s. 31-48.; Ide o preklad komentovaného Brunovho žaltára, biskupa Würzburgu (11. stor.). Na žiadosť novgorodského arcibiskupa Makarija bolo dielo preložené do cirkevnej slovančiny Dmitrijom Gerasimom v roku 1535.

⁹ Нимчук, Василий Васильевич (ed.): Лексикон латинский С. Славинецкого. Лексикон словено-латинский С. Славинецкого та А. Корецкого-Сатановського. Памятки української мови XVII ст. Київ: Видавництво Наукова думка, 1973, 539 s.

¹⁰ Sipovic, Ceslaus (ed.): The Pontifical liturgy of Saint John Chrysostom a manuscript of the 17th century in the Slavonic text and Latin translation; together with The Life of Theodore Skuminovič, Bishop of Gratianopolis, Suffragan and Archdeacon of Byelorussia. London: Francis Skaryna Byelorussian Library and Museum, 1978, 207 s.

¹¹ *Monaška pravila* z roku 1733 od Vičentija Jovanoviča – Karlovackého Pravoslávneho Metropolitu srbskej cirkvi. Arcibiskupský archív v Košiciach.

¹² Por. Lach, Milan: Il contributo di Giorgio Giovannico Bazilovič OSBM alla formazione monastica dei Basiliani dell'eparchia di Mukačevo (1789-1821). Excerpta ex Dissertatione ad Doctoratum. Košice – Trnava: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka; Dobrá kniha pre Teologickú fakultu Trnavskej univerzity, 2010, s. 281.

¹³ Udvari, István (ed.): *Elementa puerilis institutionis in lingua latina... Начало письменъ дѣтемъ къ наставленію на латинскомъ языкѣ...* Kolozsvár, 1746, Nyíregyháza, 1999.

¹⁴ Žeňuch, Peter: K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2015, s. 80.

¹⁵ O význame a funkcii latinského jazyka v čase národného obrodzenia pozri: Zavorský, Svorad: Čo môže priniesť neolatinistika pre dejiny slovenskej kultúry? In Gerát, Ivan – Bžoch, Adam – Podmaková, Dagmar – Urbancová, Hana – Hučková, Dana – Žeňuch, Peter (eds.): *Vedy o umeniach a dejiny kultúry*. Bratislava: SAV, 2013, s. 88-96.

zdokonalenie sa nielen v byzantsko-slovanskom obrade a liturgiách, ale i v samotnom cirkevno-slovanskom jazyku.¹⁶

Liturgická i obradová terminológia v oboch tradíciách prešla komplikovaným vývojom. Ten môže spôsobovať viacero nejasností v definovaní jednotlivých lexém. Cieľom tejto štúdie však nie je poukázať na historický vývin jednotlivých výrazov, ale práve na chápanie danej lexémy v Bazilovičovom diele *Explicatio / Tolkovanie*, teda v priestore Uhorska, v kontexte historickej Mukačevskej eparchie na prelome 18. a 19. storočia.

Pre porovnanie lexiky latinskej časti u Baziloviča sme si okrem prekladových i výkladových slovníkov zvolili predovšetkým autorov, z ktorých vychádzal samotný J. J. Bazilovič, a to J. Goar, P. Le Brun a L. Tompa.¹⁷ Cirkevno-slovanskú časť sme konfrontovali taktiež okrem slovníkov aj s mladšími autormi z prostredia Zakarpatska, ako bol A. Duchnovič či E. Fencik. Takto je možné sledovať podobnosti i rozdiely v štýle jazyka, vo voľbe lexém a ich používaní. Na základe doterajšieho výskumu môžeme aspoň stručne poukázať na špecifická používaní lexém u Baziloviča v konfrontácii s vyššie uvedenými autormi.¹⁸

Výčerpávajúci výklad jednotlivých lexém, ako aj ich zavádzanie do praxe uvádza J. Goar.¹⁹ Jednotlivé lexémy, termíny uvádza v gréckej abecede, pričom ich podrobne vysvetľuje v latinskom jazyku s prípadným latinským ekvivalentom. Toto dielo malo zásadný vplyv aj na používanie lexiky v latinskej časti u Baziloviča.

Dielo L. Tompu²⁰ z konca 18. storočia bolo v Uhorsku jednou z mála publikácií, ktoré sa zaoberali liturgikou. Napriek tomu, že sa byzantsko-slovanskému obradu venuje stručne, dielo poukazuje na dobový úzus použitia obradových termínov. Autor pri týchto opisoch používa lexiku typickú pre západné obradové prostredie, a to s tým, že pridáva aj grécky termín – ekvivalent písaný abecedou.

Dielo P. Le Bruna²¹ v latinskom preklade od J. A. Damasa, z ktorého vychádzal J. J. Bazilovič, používa pri opise byzantsko-slovanského obradu iba terminológiu typickú pre západné obradové prostredie. V tejto pasáži P. Le Brun uvádza aj niekoľko slavizmov. J. J. Bazilovič tieto pasáže preberá vrátane pár slavizmov, pričom lexému foneticky upravuje a do zátvorky udáva ich latinský ekvivalent.

J. J. Bazilovič v texte používa grécizmy v abecede iba výnimočne, a to v prípade, že chce objasniť východiskové slovo. Napríklad, keď objasňuje používanie kvaseného a nekvaseného chleba, použije lexému ἄρτος, uvedie jej význam v kontexte Sv. písma a následne vývin vo východnej i západnej tradícii, rešpektujúc vývinové odlišnosti oboch tradícií.

¹⁶ Por. Strýčková, Mária: Z glosára k cirkevno-slovansko-latinskému výkladu liturgie v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku. In Marinčák, Šimon – Žeňuch, Peter (eds.): Medzikultúrne vzťahy východnej cirkvi s latinskou v Uhorsku do konca 18. storočia. Monotematický súbor štúdií. Košice: Centrum spirituality Východ – Západ Michala Lacka v Košiciach, Teologická fakulta Trnavskej univerzity / Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2017, s. 194.

¹⁷ Prvýkrát boli tieto pramene identifikované v štúdií k edícii kritického vydania rukopisu. Por. Zavorský, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.): Иоанникий Базиловичъ: Толкование Священныхъ Литургий... MBSLS III, op. cit., s. XXVIII.;

¹⁸ Podrobnejší výskum bol rozpracovaný v dizertačnej práci: Strýčková, Mária: Byzantsko-slovanská tradícia a kultúra kontinuita a diskontinuita: Glosár k cirkevno-slovansko-latinskému výkladu liturgii v prostredí cirkvi byzantského obradu na Slovensku. [Dizertačná práca]. Bratislava: Slavistický ústav Jána Stanislava Slovenskej akadémie vied / Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2017. 209 s.; Strýčková, Mária: Metodologický postup latinsko-cirkevno-slovanského glosára..., op. cit.,

¹⁹ Goar, Jacobus: EYXΘΑΟΓΙΟΝ sive Rituale Graecorum complectens ritus et ordines divinae liturgiae, officiorum, sacramentorum, consecrationum, benedictionum, funerum, orationum, etc. cuilibet personae, statui, vel tempori congruus juxta usum Orientalis Ecclesiae. Venetiis: Typographia Bartholomei Javarina, 1730.

²⁰ Tompa, Ladislaus: Institutiones de sacris christianorum ritibus. Pars I. Posonii: Typis Antonii Lowe, 1785.

²¹ Le Brun, Pierre: Explicatio litteralis, historica, et dogmatica precum, et caeremoniarum missae. Pars I., II., III. Venetiis: Typis Carbolii et Pompeati Socior. 1770. 364 s.

J. J. Bazilovič v porovnaní s vyššie uvedenými autormi zameňa latinské lexémy použité v predlohách za grécke, ktoré sú typické pre východné obradové prostredie.²² Ide napríklad o tieto: *templum / ecclesia; processio nocturna / epytaphion; hostia / prosphora; missa / liturgia; stella / asteriscum; patena / discus; purificatorium / spongia; incensum / thuris; pallium / omphorium; panis benedictus / antidor*.

Cirkevnoslovanská časť má tiež v porovnaní s ďalšími autormi svoje špecifiká. A. Duchnovič, ktorého *Катихизисъ* (1855)²³ je k Bazilovičovi chronologicky najbližšie. Oproti Bazilovičovi používa menej latinizmov, ktoré zapisuje latinkou, často v zátvorke. Na druhej strane A. Duchnovič poskytuje viacej cirkevnoslovanských synonymných termínov, ktoré J. J. Bazilovič nepoužíva.

E. Fencik²⁴ lexémy terminologického rázu definuje v porovnaní s Bazilovičom ale i A. Duchnovičom precíznejšie. V texte nájdeme menej latinizmov a lexika, ktorú používa, je bližšia súčasnej lexike.

J. J. Bazilovič nielen v latinskom, ale aj cirkevnoslovanskom texte oproti uvádzaným autorom používa viac grécizmov, ako napr. *prosphora / Просфора; eulogium / Ѡнтіѡврѣ; Ѡвлогіѡн; narthex / Нарѣѣѡ* a i.

V cirkevnoslovanskej časti však nachádzame aj prevzatia z latinského jazyka: *Catholicus / Католический; Processio / процессія; Sacristia / Закрістія, Purificatorium / Пурификаторіѡмъ; Corporale / Ѡлитѡнъ; Ѡнтімінъ; Dalmatica / Стіхарѣ; даалматика* a i. Ak hovoríme o terminologických prevzatiach, treba mať na zreteli skutočnosť, že byzantsko-slovanská liturgická tradícia používa terminológiu gréckeho pôvodu, ak, pravda, už nepoužíva vlastné termíny. J. J. Bazilovič v latinskom i cirkevnoslovanskom texte používa termíny prevzaté z gréčtiny, ktoré sa v závislosti od latinskej i cirkevnoslovanskej časti skúmaného liturgického spisu môžu vnímať špecificky a nevieme dokázať, či ich autor do svojho paralelného spisu prebral priamo z gréckej, alebo latinskej predlohy, napr. *prosphora / Просфора*, či *eulogium / Ѡвлогіѡн/Ѡнтіѡврѣ, narthex / Нарѣѣѡ* a pod.

V súvislosti s cirkevnoslovanskou časťou textu je dôležité upozorniť na fakt, že tak A. Duchnovič, ako i E. Fencik používajú niektoré cirkevnoslovanské termíny, ktoré J. J. Bazilovič nepozná, ako napr. *дарохранительница; крестный ходъ; предприѡврѣ; папертина; бабинец; Киворіѡ* a i. Tento jav sa vyskytuje obojstranne. Okrem prevzatí z gréčtiny či latinčiny v cirkevnoslovanskom texte u Baziloviča nájdeme termíny, ktoré neuvádzajú spomínaní autori, napr. *набоженство; Ѡвлогіѡн; ѡввонѡсецъ* a i.

Nezodpovedanou otázkou zostáva aj jav, ktorý badáme v Bazilovičovom cirkevnoslovanskom texte. Popri jednom termíne v latinskej časti použije ako ekvivalent v cirkevnoslovanskej časti textu viaceré synonymné lexémy, napr. *Processio / Літія; Процессія; Исхожденіе; Ѡвхожденіе; Navis / Корабъ; часть Цркве; Purificatorium / лентіѡ, гѣва, ѡтиралникъ, Пурификаторіѡмъ; officium / ѡтправа, послідованіе, вѡслідованіе* a i. Ako môžeme vidieť v rovine grafického zápisu, J. J. Bazilovič latinizmus v cirkevnoslovanskej časti textu zapisuje cyrilským grafickým systémom.

Badáme, že v jazykových mutáciách Bazilovičovho liturgického spisu sa výrazy terminologického rázu môžu prispôbovať latinskému či cirkevnoslovanskému jazykovému kontextu. Napriek tomu, že J. J. Bazilovič rešpektuje text autority, z ktorej čerpá, výrazne sa prejavuje

²² Por. Zavarický, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.): *Іоанникій Базиловичъ: Толкованіе Священныя Літургіи...* MBSLS III, op. cit., s. XXXV.

²³ *Духновичъ, Александръ: Літургический Катихизисъ, или изъясненіе св. літургіи и нѣкоторыхъ церковныхъ обрядовъ.* Львовъ: Типомъ Института Ставропигіянскаго, 1855, 177 с.

²⁴ *Фенцикъ, Евгенийъ: Литургика, или Объясненіе богослуженія.* Въ Будапештѣ: Изъ угорскоцарской университетской печатни, 1878, 347 с.

jeho konfesionalne i jazykové vedomie. V texte nájdeme oproti ostatným autorom vo zvýšenej miere termíny z gréčtiny a v cirkevnoslovanskom texte okrem grécizmov aj latinizmy, pričom ich graficky zapisuje cyrilikou. Pre vysvetlenie niektorých lexém použije grécky základ zapísaný alfabetou, pričom ich interpretuje v kontexte Septuaginty.

Glosár k Bazilovičovmu Explicatio / Tolkovanije

V nasledujúcej ukážke sa budeme venovať analýze latinskej a cirkevnoslovanskej lexiky súvisiacej s architektou chrámu, a to: *navis* / Корáбъ; *часть Църкве*; *ambo, pulpitum, tribunal* / Амвонъ; *nartex* / Нарѣзъ; *porticus* / притворъ. Výklad ekvivalentných dvojíc spolu s exemplifikáciou sa opiera o kritické vydanie rukopisu, ktorý pod rovnomenným názvom vyšiel v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV.²⁵

J. J. Bazilovič začína opisom chrámu od najstarších čias. Autor rozdeľuje chrám na dve časti, pričom jedna časť, tzv. *sanctuarium* / Сѣилице (svätyňa), je určená pre vysvätených slúžiteľov, čiže biskupov, kňazov, diakonov a druhá časť, tzv. *lod'*, slúži pre ďalší nižší klérus a laikov.²⁶ V druhej časti osobitne uvádza vyvýšené miesto, tzv. *Ambon*.

• *Constitutionum Apostolicarum Author Sanctuario descripto, quod Ecclesiae reliquum est, alterius partis nomine complectitur; quemadmodum et Pater M^orinus notat, primis temporibus Ecclesiam in duas tantum partes distributam fuisse, quarum una Sacris ministris, scilicet Episcopis, Sacerdotibus, et Diaconis; altera minori Clero, et laicis addicta erat. In hac altera Ecclesiae parte erat editus locus, ubi lectiones edebantur, et cantores se collocabant, et **Ambon, seu Tribunal** vocabatur. s. 203*

• Оустановленій Апостолскихъ Писателей Сѣилицехъ описаннаго бывшаго, прѣчию же Църкве часть подъ именемъ иныя части заключаесть, ꙗкоже и Оцъ Мѣринъ рече: Въ перваа времена Църковъ на два точию части раздѣлашеса, ꙗ сѣхъ единая Сѣеннымъ служителяемъ, сирѣчь Епископмъ, Иереемъ, и Діаконмъ, втораа юнѣйшемъ Клірѣ, и мирѣиномъ оупредѣленна бысть. Въ сѣи второй Църкве части въ горнее мѣсто, ꙗдѣже чтеніа бывахъ, и пѣвцемъ тамъ бысть мѣсто и Амвонъ нарицашеса.

E. Fencik rozdelenie chrámu na dve časti vysvetľuje viacerými symbolmi: dve podstaty Krista, dva rozmery človeka – duševný a telesný, dva svety, pričom oltár predstavuje nebo, resp. neviditeľný svet a chrám predstavuje zem, resp. svet viditeľný.²⁷ J. J. Bazilovič sa však symbolikou rozdelenia chrámu nezaobera.

1. Navis / Корáбъ; часть Църкве

Navis (*lod'*), nájdeme u Baziloviča v dvoch významoch, a to v jeho prvotnom antickom význame ako *lod'*, *koráb* – *vodný dopravný prostriedok* (1a). V cirkevnoslovanskom slovníku od Djačenka tento výraz nájdeme iba v tomto význame.²⁸

²⁵ Zavarský, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.): Иоанникій Базилевичъ: Толкованіе Священнаго Літургіи..., op. cit..

²⁶ Niektorí autori ho rozdeľujú na tri časti: predsieň, *lod'* a svätyňa. Symbolika tohto rozdelenia je rozličná. Trojité členenie môže znázorňovať cirkev trpiacu, bojujúcu a víťaznú. Por. Zavarský, Svorad – Žeňuch, Peter (eds.): Иоанникій Базилевичъ: Толкованіе Священнаго Літургіи... MBSLS III, op. cit., s. 227.; Fencik píše ináč, keď udáva, že to symbolizuje sv. Trojicu, ktorá má tri podoby; alebo nebeské mocnosti, pri ktorých jestvuje tiež trojaké rozdelenie. Por. Фенцикъ, Евгений: Литургика, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 1.

²⁷ Por. Фенцикъ, Евгений Андреевич: Литургика, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 5.

²⁸ Por. Дьяченко, Григорій: Полный церковно-славянский словарь. Москва: Тип. Вильде, 1899, s. 263: Vysvetľuje aj etymológiu slova *корáбъ* (gr. *πλοῖον* - *lod'*): „по-видимомъ, происходитъ отъ корѣв, коровитъ, коровъ (срав. крави ковчегъ, кравица-коровка).“

(1a)

• *...navim aggressi Barbari Philosopho illo, aliisque trucidatis solos illos juvenes sub arbore in lectionum suarum studio defixos nacti in vivis conservarunt...; s. 173*

• на корабль нападѡша Варвары, Філософа того ѡ иныѡх ѡбвише сѡхъ тѡчїю єдиныхъ младенцевъ подъ дрєвомъ во ѡчєніи ѡспражняющихса ѡбрѣтше живыхъ сохраниша...;

• I^{um}. Ecclesia navim referet, et longa erit...; s. 137

• ꙗ. Црковъ Кораблю подобна, ѡ долга вѣдетъ....;

Druhý význam nastal metonymiou a a *navis* predstavuje strednú časť chrámu od svätyne, ktorá sa lodi podobá, má byť dlhá a otočená na východ.²⁹ J. J. Bazilovič zároveň na inom mieste vysvetľuje, že chrám sa podobá lodi nielen stavbou, ale aj poriadkom a usporiadaním v nej (1b).

(1b)

• I^{um}. Ecclesia navim referet, et longa erit. In navi tam apte sunt omnia posita, ut hinc potuerit duci forma loci, in quo non unius generis homines ea ratione dispositi sunt, quae singulis convenit, et navis ad Ecclesiam ratio haec adeo vetus, et communis est, ut Ecclesiae corpus ubique navis appelletur. s. 137

• ꙗ. Црковъ Кораблю подобна, ѡ долга вѣдетъ. Въ Кораблѣ тѡль порядочнw вѣ чинѣ положєнна сѣтъ, ꙗкw ѡ сегѡ можєтса брѣти ѡбразъ мѣста въ нємже не єдинагw рѡда людїє тѡмъ чинѡмъ расположєнны бывають, котѡрый єдиномъ коемъждѡ приличествуетъ, ѡ Кораблѣ въ Цркви подобїє сїє сїце дрєвнєє, ѡ ѡбщєє єсть, ꙗкw ѡ ннѣ Црквє мѣсто ѡдѣже народъ стоить, кораблемъ ѡбщєє назывѣтса.

• *Primum omnium navi nimirum similis erit Ecclesia, longa, ad orientem conversa, habens in eo aspectu utrinque cubiculum /: sacristiam:/.* s. 169

• Прѣжде всегѡ кораблю подобна вѣдетъ Црковъ, долга, къ востѡкѡ ѡбращєнна, ѡмѣщає ѡ тѡмъ взѡрѣ ѡзъ ѡвѡихъ странъ Закрїстїю, ѡли храминъ.

Biskupi predstavujú kormidelnikov, ktorí majú zaujať miesto podľa usmernenia diakonov.

(1c)

• *Cum Dei Ecclesiam congregabitis, ipsi vos tamquam magnae cujusdam navis gubernatores spectantes, ut prudenter omnia disponatis, mandantes Diaconis, ut congruo in loco Fratres singulos collocent.* s. 107

• Єгда Бжїю Црковъ соберете, самыхъ себе ꙗки великагw нѣкогєгw Кораблѡ ѡсправителєй влѣнѡйте, єже разѡмнw вѣ располагати, повелѣвающе Дїаконwмъ, да во приличествующє мѣсто єдиного коемъждѡгѡ ѡ брѣтїи располагають.

Diakoni, podľa vzoru námorníkov na lodi, majú byť oblečení v ľahkých odevoch a obchádzať chrám a z pozície služobníka kapitána dohliadať na poriadok v ňom. Čiže dohliadajú nielen na rozmiestnenie ľudu, ale aj na to, aby národ vnímal, aby nespal, nesmial sa, nehádal a i. (1d).

(1d)

• *Si quis extra debitum locum sedens conspectus fuerit, monebitur, ibique, ubi eum esse par erit a Diacono collocabitur, qui tamquam prae|minister ex ductoris mandatis omnia moderatur...Diaconi erit videre, ut, ubi congruit, quisque consistat, locumque teneat, quem*

²⁹ Východná svetová strana skrýva v sebe početnú symboliku. Predstavuje teplo a radosť, označuje nebo. S východom sú zviazané najväčšie spomienky kresťanskej viery – tam bol raj, narodil sa a trpel Kristus, tam boli zoskupené prvé cirkvi. Fencik, ako aj Duchnovič udáva, že práve to je dôvod, prečo sú byzantsko-slovanské chrámy otočené na východ a nazývajú sa východné. Por. Фенцик, Евгений Андреевич: Литургика, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 1, 3.; Духнович, Александръ: Литургический Катихизисъ..., op. cit., s. 5.; J. J. Bazilovič opis prvotného chrámu prebral z Le Brunovho diela. Por. Le Brun, Pierre: Explicatio ... caeremoniarum missae, op. cit., s. 65.

ingrediens obtinuit. Invigilabit etiam populo, ut impediatur, ne dormiat, ne rideat, ne rixetur, ne gestus edat, cum Ecclesia modestiam, circumspeditionem, et quae Dei verbo debetur, attentionem postulet. s. 109

• Ёще ктò не на ѡпредѣленномъ мѣстѣ сидѣти о҃зритса, да напомянетса, и тѣмъ ѡдѣже ѣмъ быти подобаетъ Дїакономъ да вмѣщенъ вѣдетъ, ѡже ѡки корабельникъ за повелѣніемъ начальника всѣ строить... Дїакономъ долженъ видѣти, ѡкъ ѡдѣже приличествуетъ, кїждо да стоїтъ, и мѣсто да содержитъ, котороѣ вшедъ ѡдержѣ. Такожде да внимаетъ народъ, ѡже возбранити ѣмъ, да неспїтъ, да несмѣтса, да несважаетса, да не безчинествуетъ, понеже Црковъ бл҃гоговѣніе, цѣломудріе, и словъ Бжїю подобающее вниманіе взыцетъ.

Kňaz, prípadne biskup zase predstavuje učiteľa³⁰ tejto lode (1e).

(1e)

• *Lectionem hanc consequetur Cohortatio Sacerdotum ad populum, cujusque ad sibi proximos, aliam deinde edente Episcopo, qui navis veluti Doctor est.*

• Чтѣнію семъ послѣдуетъ поученіе Сщ҃енниквъ къ народъ, коегѡждагъ къ севѣ ближайшіи ѡное посѣмъ творѣщъ Ѣпскъ, которїи Корабль; ѡки о҃читель ѣтъ.

Stredovú časť chrámu prirovnáva taktiež aj k ovčincu, *kde pastier podľa pohlavia / rodu, veku i stavu umiestňuje kozy i barany*. J. J. Bazilovič na viacerých miestach opisuje usporiadanie veriacich v chráme. A síce muži sú spolu napravo, vydaté ženy naľavo, starí sedia a po boku držia synov, dcéry stoja osobitne, alebo pri mame. Miesto malých detí nie je úplne jasné, keďže na inom mieste píše, že deti majú byť spolu blízko svätynie (1f). Osobitné miesto vpredu je určené aj pre vdovy a panny.³¹ Na inom mieste ešte zdôrazňuje, že osobitný vchod majú muži a osobitný ženy. V prípade, že vchod je len jeden, tak cez pravú stranu verají vchádzajú muži a cez ľavú ženy. Ak svätýňa nie je otočená na východ, ako je to zvykom v byzantských chrámoch, ale na západ, taktiež sa mení aj rozmiestnenie mužov a žien (1g).

(1f)

• *Nec solum Ecclesia cum navi, sed etiam cum ovili comparatur; ubi pastor pro genere, aetate, forma capellas, et agnos collocat; ita in Ecclesia adolescentes seorsim, si locus adsit, locati esse, aut stare debent, seniores sedeant, sibique ad latera filiolos teneant, oportet; puellae separatim, aut post suam quoque matrem collocatae sint; nuptis quoque faeminis, quae pueros habent, peculiaris locus erit; at virgines, viduae, maximeque aetate provectae, stationem principem obtinebunt. Diaconi erit videre, ut, ubi congruit, quisque consistat, locumque teneat, quem ingrediens obtinuit. Invigilabit etiam populo, ut impediatur, ne dormiat, ne rideat, ne rixetur, ne gestus edat, cum Ecclesia modestiam, circumspeditionem, et quae Dei verbo debetur, attentionem postulet. s. 109*

• Не точію Црковъ Корабль, но и стадъ ѡвчемъ соравняется, ѡдѣже Пастыръ по родъ, возрастъ, и ѡбразъ козліица, и ѡгнцы вмѣщаетъ (располагаетъ); сїце въ Цркви юншы ѡлченны дсѡвъ ѡще мѣсто ѣтъ вмѣщенны быти илї стоати ѡмътъ. Стѣрѣшїи да сѣдѣтъ, и при вкѡхъ своемъ снѡвъ да держѣтъ; дѣвїцы ѡлченны, илї при своей матери каждо вмѣщена да вѣдетъ, и мужѣтымъ женѣмъ ѡмѣщїемъ дѣти собственное мѣсто вѣдетъ; но дѣвы, вдовїцы наипаче старыи стоанїе начальнѣйшее воспрїимътъ. Дїакономъ долженъ видѣти, ѡкъ ѡдѣже приличествуетъ, кїждо да стоїтъ, и мѣсто да содержитъ, котороѣ вшедъ ѡдержѣ. Такожде да внимаетъ народъ, ѡже возбранити ѣмъ, да неспїтъ,

³⁰ Niekto, kto ukazuje smer, naviguje, vedie.

³¹ O rozmiestnení veriacich v chráme, ktoré sa líšilo od regiónu i storočia, píše podrobnejšie J. Bingham. Por. Bingham, Joseph: Origines Ecclesiasticae. London: W. Straker, 1840, s. 411-414.

ДА НЕСМѢТСА, ДА НЕСВАЖАЕТЬСА, ДА НЕ БЕЗЧИНЕТСВЪЕТЬ, ПОНЕЖЕ ЦРКОВЬ БЛГОГОВѢНІЕ, ЦѢЛОМЪДРІЕ, И СЛОВЪ БЖІЮ ПОДОВАЮЩЕЕ ВНИМАНІЕ ВЪЩЕЕТЬ.

(1g)

• *Pueri prope Sanctuarium collocabantur. Unum latus dextrum conjunctim viri, et navis alterum latus sinistrum faeminae occupabant; hoc intellecto de Ecclesiis solum Sanctuarium ad orientem habentibus, ubi vero ad occasum situm erat Sanctuarium, ut est Ecclesia Romae S. Clementis, ibi stabant a sinistris viri, a dextris vero faeminae, respectu ingressus per portas a parte orientali; erant autem duplices portae pro ingressu, altera pro viris, pro faeminis altera. s. 141*

• ДѢТИ МАЛІИ БЛИЗЪ СТѢНИЦА ВМѢЩАЕМЫ БЫВАХУ; ДЕСНЮ ПОВѢЩНЮ ЦѢРКВЕ СТРАНЪ СОВОКЪПНУ МЪЖІЕ, И ИНЮ УШЮЮЖЕНЫ СОДЕРЖАХУ; СІЕ РАЗУМѢТСА У ЦРКВАХЪ СТѢНИЦЕ У ВОСТОКА ИМѢЮЩИХЪ, А ИДѢЖЕ СТОАШЕ СТѢНИЦЕ У ЗАПАДА, КАКОВА ЁСТЬ ЦРКОВЬ ВЪ РИМѢ СТѢГУ КЛИМЕНТА, ТАМУ СТОАХУ УШЮЮ МЪЖІЕ, ЖЕНЫ ЖЕ УДЕСНЮ СОВЗОРУМЪ ВХѢДА ДВѢРМИ У СТРАНЪ ВОСТОЧНЫА; БЫША ЖЕ ДВОИСТВЕННЫА ДВѢРИ РАДИ ВХѢДА, ЕДИННА РАДИ МЪЖЕЙ, ИНЫАЖЕ ЖЕНЪ РАДИ.

Taktiež si môžeme všimnúť, že *navis* (lat.) v csl. paralelnom texte väčšinou prekladá ako *částъ ЦРКВЕ* (časť chrámu) s dodatkom, že sa nazýva *Корáбль*, avšak priamo túto lexému nepoužije ani raz. Taktiež, ako sme vyššie spomínali, ani Djačenko nepoznal lexému *Корáбль* vo význame (stredová) časť chrámu. S týmto javom sa tiež stretne u Fencíka.³²

2. *Ambo, pulpitem, tribunal* / *Амбонъ*

J. J. Bazilovič ako súčasť chrámu uvádza *ambón* – vyvýšené miesto oproti cárskym dverám na čítania a pre kantorov. Pri latinskej lexéme *ambo*³³ sa raz v texte stretne v nominatívnej singuláre s neslovníkovým tvarom, a to *ambon*. Predpokladáme, že dôvodom je predloha diela Goara, ktorý používa obidva tvary, a síce *ambo* aj *ambon*.³⁴

V každom prípade, táto forma „steny“ pramení z kláštornej praxe, kde poskytovala vyvýšené pódium, z ktorého členovia náboženských komunit tak, aby ich bolo vidieť i počuť, mohli osloviť pútnikov, ktorí si prišli uctiť relikvie, pričom si stále zachovali ich mnišsku samotu.³⁵ J. J. Bazilovič synonymne k *ambónu* v jednom prípade použil aj lat. lexému *pulpitem* (rečnicky stupienok) s csl. ekvivalentom *Амбонъ*. Tento výraz prebral z diela Le Bruna, a to v rámci citácie z Ustanovení apoštolov (2b). Le Brun v poznámke pod čiarou poukazuje na napätia v preklade v dôsledku vývinu sémantickej zložky textu, čo J. J. Bazilovič v krátkosti uviedol v zátvorke.³⁶

³² Фенцикъ, Евгений: Литургика, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 10.

³³ Por. Bingham, Joseph: *Origines Ecclesiasticae*, op. cit., s. 421-422. Pôvod slova *ambon* niektorí autori odvodzujú od lat. slovesa *ambio*, ako píše Le Brun: „*Latinorum Auctorum multi opinati sunt vocem hanc a Latino verbo ambio derivari, Walfridum magistrum secuti, qui dixit: Ambo ab ambiendo dicitur, quia iuramentum ambis, & cingit. At liquido constat Ambonem Graecam vocem esse ductam ex ἀμβαινω (scilicet ascendo, ut docti viri perspexerunt, quos inter Panvinius, Vossius, Casaubonus...)*“ Por. Le Brun, Pierre: *Explicatio... caeremoniarum missae. Pars I., II., III.*, op. cit., s. 65.

³⁴ Napr. Goar, Jacobus: *ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ...*, op. cit., s. 15, 24.

³⁵ Friar, Stephen: *A Companion to the English Parish Church*. London: Bramley Books, 1996, s. 369.

³⁶ Por. Le Brun, Pierre: *Explicatio ... caeremoniarum missae*, op. cit., s. 52. „*Stant ad suggestum, scilicet prope Pulpitem, seu Tribunal; at cum legatur in Graeco textu τὸ βήματι, cohaeret cum Liturgiis omnibus, in quibus Bema Sanctuarium, Thronum sacrum significat. D. Du Cange in suo Glossario Graeco, Suicerus in suo Graecorum Patrum Thesaurio non vident, quae alia vocis Bema significatio esse possit; & Beveregius ipse veteres Ecclesias describens non aliam affert Pand. Canon. tom. 2. pag. 75. Itaque satius visum est scribi prope Sactuarium; hoc est, adolescentes prope ambones Sanctuarii collocabantur.*“

(2b)

• *Juniores prope Sanctuarium consistunt, /:scilicet prope **pulpitum**:/ eos Diaconorum unus custodit, ut quieti stent. s. 121*

• Юнѣйшии блізъ Сѣтїлицѣ стоѣтъ, (сіестъ блізъ **Амбѡна**) сіхъ ѿ Дїаконѡвъ ѣдинъ хранитъ, да стоѣтъ въ поклѡнїи.

Na našom území sa používal v lat. cirkvi ambón a pulpitum synonymne³⁷, i keď rímska cirkev tento prvok prebrala z východu a typické označenie pre západné obradové prostredie je pulpitum³⁸. M. Ákos lexémy ambón a *pulpitus* diferencuje: „K čítaniu evanjelia slúži prenosný stojan - *pulpitus*. V niektorých chrámoch okrem stojana je i kazateľnica (ambón).“³⁹

Vo východnom liturgickom prostredí ambón predstavuje kameň, ktorý odvalil anjel a z neho zvestoval myronosicám Kristovo vzkriesenie. Preto diakon, či kňaz, ktorý z neho číta, alebo hovorí ľudu, predstavuje anjela a nikto iný tam nemôže vstúpiť.⁴⁰

J. J. Bazilovič však bližšie neopisuje ani symboliku, ani štruktúru ambónu. Na niektorých miestach ale dodáva, že „úkon“ sa koná na ambóne, alebo zvyčajnom mieste, z čoho by mohlo vyplývať, že v našom priestore sa nemusel nachádzať v každom chráme (2c).

(2c)

• *Et reverentiam Sancto Evangelio devote exhibens, Sanctis portis, praecedentibus cereis, et suffitibus ingressus venit, et stat superius **in Ambone**, vel in loco alias destinato. s. 217*

• И поклонївѣа Сѣтѡмъ Евѡнгелїю, възметъ ѣ, и ѡшѣдъ Сѣтїми двѣрми, предходѡщымъ ѣмъ лампѡдамъ, прихѡдитъ, и стоїтъ на **Амбѡнѣ**, илї на оучиненїиномъ мѣстѣ.

V latinskom texte si môžeme všimnúť aj lexému *tribunal*, ktorá je použitá ako synonymum, pričom v vksl. texte autor ako ekvivalent uvádza iba Амбѡнѣ (2d). Pritom na iných miestach lat. *tribunal* prekladá do csl. ako **дѡтарь**, **Сѣтїлицѣ**, **сѡдїще**. Pozornosť sme preto upriamili na tento významový posun. Latinské slovo *tribunal* totižto môže mať niekoľko významov, niekedy je synonymum slova *ambo* (čítací pult), niekedy *altare* (oltár) a niekedy zase označuje stolce biskupov a presbyterov, prípadne celý priestor, kde sú umiestnené tieto stolce a oltárny stôl.

(2d)

• *In hac altera Ecclesiae parte erat editus locus, ubi lectiones edebantur, et cantores se collocabant, **et Ambon, seu Tribunal** vocabatur. s. 203*

• Въ сѣй вторѡй Цѣркѣ части бѣ горнее мѣсто, и дѣже чтенїѡ выбѡхъ, и пѣвцѣмъ тѡмъ бысть мѣсто и **Амбѡнѣ** нарицѡшесѡ.

V súvislosti s ambónom sa viaže aj pomenovanie *Oratio retro Ambonem* / **Мѡтва Заамбѡннаѡ** (Zaambónna modlitba). V krátkosti uvedieme, že ide o modlitbu, ktorú sa kňaz modlí medzi ľuďmi za ambónom (2e).

(2e)

• ... *eamque recitaturus Sacerdos e Sanctuario egreditur, et in medio populi **retro Ambonem** stat, affectu, et gressu condescendens populo. s. 427*

³⁷ Por. Šedivá, Zdenka: Architektonická a umenovedná terminológia používaná pri opise epigrafických nosičov zo Slovenska. In Šedivý, Juraj (ed.): *Latinská epigrafia. Dejiny a metodika výskumu historických nápisov.* (= *Corpus inscriptionum Slovaciae I.1 / Súpis nápisov zo Slovenska I.1*). Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2013, s. 196. Autorka na strane 196 píše, že na našom území v minulosti funkciu ambonu/ pulpitu (rečnícky, či čítací pult) sčasti prebrala kazateľnica (vvyššie miesto obvykle v lodi kostola na čítanie evanjelia a na kážeň, obvykle drevená konštrukcia s výzdobou).

³⁸ Por. Mrňávek, Tomáš: Vývoj a štruktúra liturgie sv. Jana Zlatoústého. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2016, s. 50-56.

³⁹ Por. Ákos, Mihályfi: Verejný Bohoslužby. Banská Bystrica, 1937, s. 228.

⁴⁰ Por. Дьяченко, Григорий: Полный церковно-славянский словарь, op. cit., s. 14.; Духнович, Александр: Литургический Катихизис..., op. cit., s. 19-20.; Пор. Фенцик, Евгений: Литургия, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 10.

•... ѿ тѣю совершити хотѣи Іерей ѿ Стѣлица ѿзхѡдитъ, ѿ посредѣ народа за ѿмѡномъ стѡитъ, ѡсередѣемъ ѿ стопами сонисхождаа народѡ.

• *Oratio retro Ambonem a Sacerdote alta voce pronuncianda. Qui benedictis benedicentes te Domine, et sanctificaseos...s. 497*

• МЛТВА ЗАМѢВННАА возглашѣма ѿ Сщѣнникъ: Блѡсловлѣи блѡсловлѣи тѣ Гди, ѿ ѡсплѣи на тѣ ѡповѡициа...;

3. Nartex / Нарѡеѣъ

Pri opise skorých gréckých chrámov z raného obdobia uvádza J. J. Bazilovič ďalšiu časť chrámu, a to *nartex* / Нарѡеѣъ. Bol to priestor v lodi blízko svätyne, nižšie položený, ktorý bol určený pre mníchov, väčší počet kléru i pre kajúcnikov, ktorí neprijímali (3a).

Nartex, ako chrámový priestor, prešiel určitým historickým vývinom, takže u latinských autorov sa vyskytuje aj ako predsieň, či nižšia miestnosť za predsieňou, ktorá je oddelená stenou od lode.⁴¹ To súviselo aj s tým, na koľko častí bol chrám rozdelený, a preto nájdeme rozličné rozdelenia.⁴² V každom prípade to bolo posvätné miesto, pretože zapadalo do bohoslužobných procesov a zároveň bolo liturgickým priestorom pre zhromaždenie. Väčšina chrámov ale nartex nemá, alebo je veľmi malý.⁴³ Nedá sa prehliadnuť, že J. J. Bazilovič, ako protoigumen všetkých bazilánov v Mukačevskom monastieri (kláštor východnej cirkvi), vybral z komplexného opisu práve pasáž, ktorá sa dotýkala situovania mníchov.⁴⁴

(3a)

• *Deinceps erectae passim Ecclesiae, in quibus accuratius statutus paenitentium locus conspicietur. Quoniam Clerus adhuc admodum succrescebat, et Monachorum multi ad Ecclesias conveniebant, iis spatii non parum in navi prope Sanctuarium relinquatur; inferiore Ecclesiae parte tamquam demissionis loco iis remanente, qui ad sancta mysteria nequaquam recipiebantur, qui propterea locus a Graecis Narthex appellatus fuit. s. 143*

• Потѡмъ созданны ѡбѣчайнѡ повсѡдѡ Црквы въ нѣхже лѣхше ѡпредѣленное каюициса мѣсто зрѣшесѡ. Понѣже Кліръ ѣще сѣлѡ растѡше, ѿ ѿ Монахѡвъ многѡ въ Цркви сѡхжѡдѡхсѡ, тѣмъ ѡѣвъ немѡлаа чѡстъ Цркве блѣзъ Стѣлица ѡставлѡшесѡ, нижѡйшей Цркве чѡсти, ѡки смиренѣа мѣстѡ тѣмъ ѡставшейсѡ, ѿже до Стѣхъ Таинъ никаѡже прѣемлѡхсѡ, сегѡ рѡди сѣ мѣсто ѿ грѣкѡвъ Нарѡеѣъ наречѣсѡ.

J. J. Bazilovič preberá a skrakuje pasáž textu o nartexe od Le Bruna. V minulosti bol v cirkvi stav tzv. kajúcnikov, ktorí mali v chráme presne stanovený priestor, pred vstupom do lode, v ktorom sa mohli nachádzať. Zároveň bola stanovená i časť liturgie, na ktorej im bolo dovolené sa zúčastniť a po nej museli odísť.⁴⁵ *Nartex* ako konárik stromu, resp. prútik slúžil na vzbudenie úmyslu k bolesti u toho, kto chcel nápravu a kajal sa. J. J. Bazilovič uvádza prislovie, že prút niekoho bije, niekoho napráva (3b).⁴⁶

⁴¹ Por. Ákos, Mihályfi: Verejné Bohoslužby, op. cit., s. 227.

⁴² Le Brun, Pierre: Explicatio... caeremoniarum missae. Pars I, II., III., op. cit., s. 64-65.; Goar, Jacobus: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ..., op. cit., s. 16-21.

⁴³ Goar, Jacobus: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ..., op. cit., s. 63-64.

⁴⁴ O nartexe obšírne vysvetľuje Goar, na ktorého autor upozorňuje. Avšak časť pasáže prebral od Le Bruna. Por. Le Brun, Pierre: Explicatio... caeremoniarum missae. Pars I, II., III., op. cit., s. 68.

⁴⁵ Na inom mieste opisuje, že boli štyri skupiny kajúcnikov: 1. Plačúci, ktorí stáli v predsieni a nemohli vojsť do chrámu. 2. Počúvajúci, ktorí sa učili a boli na čítaní a kázni. 3. Na zemi ležiaci (po zem sa klaňajúci), nad ktorými sa modlila modlitba po čítaní. 4. Stojaci, ktorí mohli byť pri sv. Tajomstvách, ale nemohli pristúpiť k prijímaniu. Por. Goar, Jacobus: ΕΥΧΟΛΟΓΙΟΝ..., op. cit., s. 16-21.

⁴⁶ Túto pasáž podrobnejšie opisuje Le Brun: „...*Deinceps erectae passim Ecclesiae, in quibus accuratius statutus Poenitentium locus conspicietur. Quoniam Clerus adhuc admodum succrescebat, & Monachorum multi ad Ecclesias con-*

(3b)

• *Vox haec ad litteram sumpta arboris ramum significat, firmum, aptumque ad doloris sensum in eo excitandum, quem corrigi libuerit: Hinc vulgo virgis impetere dicimus, atque castigare aliquem. Illi proinde homines, quos Ecclesiae pars haec Nartex (!) dicta excipiebat, Ecclesiae censuris, et virgae obnoxii censebantur. s. 143*

• Слово сїе на́роуеѣъ зна́менаеѣтъ вѣѣтъѣ дре́веси́нѣю о́удѣбный болѣ́зньвѣъ то́мъ возбѣдѣти, ѣго́же наказа́ти, ѣ казни́ти хо́щемъ. О́бще о́убо гла́еть, же́зломъ казни́ти нѣ́когого, ѣ наказо́вати. Сегѣ́ ра́ди си́и лю́дїе, ѣхже Цр́кве ча́сть на́роуеѣъ рече́нна соде́ржа́ше, Цр́ковной ка́зни, ѣ же́злѣ подлѣ́глыми бы́ти мнѣ́хъсѣ.

4. Porticus / притво́ръ

V súvislosti s vyššie spomenutými kajúcnikmi J. J. Bazilovič spomína aj *porticus* / притво́ръ (prítvor, veranda), ktorý u Baziloviča predstavuje priestor pre prvý stupeň kajúcnikov, tzv. plačúcich, ktorí nemohli vojsť do chrámu. E. Fencik toto pomenovanie rozvíja o ďalšie lexémy ako *предпритво́ръ* a *папертина* s tým, že dnes sa ľudovo nazýva *babinec* (бабини́ец) a stoja tam ohlásení, alebo tí, čo sa pripravujú na krst.⁴⁷ Djačenko rozdeľuje prítvor, tzv. *papert*, na vonkajší, ktorý bol z vonkajšej strany chrámu a nebol krytý. V minulosti to bolo miesto pre plačúcich kajúcnikov. Ostatné cirkevnoslovanské lexémy, ktoré uvádzajú iní autori na označenie predsiene chrámu (*предпритво́ръ*, *папертина*, *бабини́ец* a i.) J. J. Bazilovič neuvádza, aj keď významovo korešpondujú s výrazom *nartex* / на́роуеѣъ u Baziloviča.⁴⁸

(4a)

• *Classes quatuor paenitentium olim distinctae erant. Prima classis plangentium sub porticu consistentium. Secunda audientium. Tertia prostratorum. Quarta consistentium. s. 13*

• Чїны ка́ющихсѣ четы́ри дре́вле разлі́чныя бы́ша. Пѣрвы́й чїнъ ка́ющихсѣ вѣ притво́ри сто́лцихъ. Вто́рый слы́шащихъ. Трѣ́тїй на землі́ лежа́щихъ. Четвѣ́ртый сто́лцихъ.

(4b)

• *Poenitentes, qui sub porticu commorabantur minime dimit(t)ebantur, quippe, qui nec Ecclesiam quidem ingrederentur. s. 203*

• Ка́ющїисѣ, ѣже вѣ притво́ри сто́лхъ, не ѡ̀пшца́хъсѣ, занѣ́ тїи ниже́ вѣ Цр́ковѣ вхо́ждахъ.

Záver

Jazyk môžeme prirovnať k živému organizmu, ktorý sa mení, vyvíja a prispôbuje podmienkam jeho používateľov. Pri porovnávaní jazykov tak môžeme pozorovať zhody, či rozdiely v závislosti od geografického, chronologického, spoločensko-kultúrneho i religiózneho členenia. V tejto štúdii sme chceli poukázať na stret latinčiny a cirkevnej slovančiny v historickej Mukačevskej eparchii cez text výkladu liturgii od J. J. Baziloviča – *Explicatio / Tolkovanije*. Po tom, ako sme sa pokúsili poukázať na špecifiká Bazilovičovho latinského i cirkevnoslovanského textu so zreteľom na lexikálnu stránku, zamerali sme sa na ukážku nomenklatúry architektiky chrámu.

veniebant, iis proinde spatii non parum in Navi prope Sanctuarium relinquebatur, inferiore Ecclesiae parte, tamquam demissionis loco iis remanente qui ad sancta Mysteria nequaquam recipiebantur; qui propterea locus a Graecis Narthex quod vocabulum Latino Ferrula respondet, appellatus fuit. Vox haec ad litteram sumpta palmitem, seu arboris ramum significat flexilem eum quidem ac mollem, sed firmum, aptumque ad doloris sensum in eo excitandum quem corrigi libuerit; hinc vulgo, virgis impetere, virgae subesse. Illud ergo genus hominum quod Ecclesiae pars haec dicta Narthex excipiebat, Ecclesiae censuris, & virgae, seu ferulae obnoxium censebatur.;... “ Le Brun, Pierre: Explicatio... caeremoniarum missae. II., op. cit., s. 68.

⁴⁷ Фенцик, Евгений: Литургика, или Объяснение богослужения, op. cit., s. 8.

⁴⁸ Дьяченко, Григорий: Полный церковно-славянский словарь, op. cit., s. 14.; Духнович, Александр: Литургический Катихизис..., op. cit., s. 503.

V príspevku sme analyzovali latinsko-cirkevnoslovanské ekvivalenty, a to *navis* / **Корабль; часть Цркви**; *ambo, pulpitem, tribunal* / **Амбонъ**; *nartex* / **Нароѣтъ**; *porticus* / **притворъ**.

J. J. Bazilovič vychádza z historického rozdelenia chrámu na dve časti. Trojité členenie explicitne neuvádza, hoci z prvej analyzovanej ekvivalentnej dvojice *navis* / **Корабль** to nepriamo vyplýva. Latinskú lexému *navis* priamo prekladá nielen ako **Корабль**, ale aj ako **часть Цркви, Црковь**, ktorú označuje na niektorých miestach ako strednú časť chrámu. Ukázalo sa, že v priestore byzantsko-slovanského obradu sa stredná časť chrámu zvykla označovať ako *navis* / **Црковь**. Očakávali by sme skôr označenie **Корабль**. J. J. Bazilovič v niekoľkých častiach vysvetlil analógiu lode ako plavidla a chrámu, pričom upozornil na striktný poriadok rozmiestnenia i správania sa veriacich v nej. Na ten dohliadajú diakoni.

Ako súčasť tejto strednej chrámovej časti opisuje aj *Ambo* / **Амбонъ**, pri ktorom v latinskom paralelnom texte uvádza ešte pomenovania ako *pulpitem* a *tribunal*. V našom prostredí sa však používali synonymne.

Ďalšia ekvivalentná dvojica je prevzatý gréckizmus, a to *nartex* / **Нароѣтъ**. J. J. Bazilovič ho prevzal z latinského opisu od Le Bruna, napriek tomu, že dvojica *porticus* / **притворъ** by funkčne mohla byť ekvivalentom.

Úlohou nášho výskumu však nie je vyriešiť pôvod použitých termínov, ale poukázať na skutočnosť, že obradová a liturgická terminológia v Bazilovičovom spise je výsledkom dobovej liturgickej praxe, ktorej špecifikum možno odhaliť až po systematickom výskume jazyka prameňa. Na tejto ukážke sme mohli vidieť, ako môže byť jazyk prejavom konfesionálnej identity. Hoci J. J. Bazilovič absolvoval štúdiá na latinských školách a väčšinu svojich diel písal po latincky a aj pri písaní svojich teologicko-liturgických prác vychádzal z latinsky písaných príručiek, napriek tomu vo svojom diele o výklade liturgií latinskú terminológiu do cirkevnoslovanského textu preberal v minimálnej miere. V latinsky písanej časti zamieňa termíny z latinskej západnej obradovej terminológie za grécke ekvivalenty. Aj na základe tejto skutočnosti usudzujeme, že dielo mohlo mať misijný charakter s akcentom na adaptáciu nielen v cirkvi byzantsko-slovanského obradu, ale aj v širšom priestore Uhorska. Latinsko-cirkevnoslovanské vzťahy v priestore historickej Mukačevskej eparchie ako i ďalšie paralelné dvojijazyčné latinsko-cirkevnoslovanské diela ostávajú výzvou do ďalšieho výskumu neolatinistiky i slavistiky.

Латинско-церковнославянские отношения в среде исторической Мукачевской епархии

Mária Strýčková

Редким источником соприкосновения восточной и западной культур речи на переломе XVIII-XIX вв. является латинско-церковнославянское литургическое произведение Юрия Ю. Базилевича, *TOLKOVANJE Sviasčennuja Liturgii Novago Zakona istinnyja Bezкровnuja Žertvy* / *EXPLICATIO Sacrae Liturgiae Novae Legis veri Incruentii Sacri ficii*, которое является крупнейшим литургическим комментарием Закарпатского происхождения. В этой статье мы проанализировали выбранные понятия *navis* / **Корабль; часть Цркви**; *ambo, pulpitem, tribunal* / **Амбонъ; Нароѣтъ**; *porticus* / **притворъ**. Несмотря на то, что автор опирался на пособия написанные на латинском языке, в церковнославянском тексте он редко использует латинизмы, а заменяет их церковнославянскими понятиями, или же библейскими гречизмами. При сравнении с избранными авторами мы приходим к выводу, что это правило распространяется как на латинскую, так и на церковнославянскую часть текста. Таким образом, произведение имело миссионерский характер с акцентом на адаптацию.